

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ»

THEORETIC ASPECTS, EVOLUTION AND DEFINITION OF «CONCEPT OF HUMAN RIGHTS»

Галкіна М.І.,

студентка юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано зміст та еволюцію поняття «концепція прав людини», його історичний та культурний розвиток. Подано оцінку головних концепцій. Визначено значення Декларації прав людини і громадянина та подано її співвідношення щодо змісту поняття «концепції прав людини».

Ключові слова: права, людина, громадянин, «концепція прав людини», взаємовідносини держави й особи, генеза.

В статье проанализировано содержание и эволюцию понятия «концепция прав человека», его историческое и культурное развитие. Предоставлено оценку главных концепций. Определено значение Декларации прав человека и гражданина, предоставлено ее соотношение с содержанием понятия «концепции прав человека».

Ключевые слова: права, человек, гражданин, «концепция прав человека», взаимоотношения государства и личности, генезис.

The article analyzes definition and evolution of „concept of human rights”, its historical and cultural development. It analyzes main concepts of human rights. It defines Declaration of human rights and analyzes definition of „concept of human rights” in it.

Key words: rights, man, citizen, „concept of human rights”, interaction between state and an individual, genesis.

Актуальність теми. Права і свободи людини є найважливішою складовою сучасної системи загальнолюдських цінностей, завоюванням цивілізації в правовій і політичній сферах, загальновизнаним критерієм соціального і державного розвитку на сучасному етапі. Разом із тим існує смислова варіативність самої ідеї прав людини, яка пов'язана з політико-юридичною практикою.

Права людини можуть і повинні розглядатися в різних аспектах: як теоретична концепція; як політичний чинник; як інститут позитивного права; як предмет юридичної практики. Сама ідея прав людини має тривалу і насичену історію – її генезис надавав і продовжує надавати істотний вплив як на масову політичну і правову свідомість, так і на сучасну юридичну науку, а також на всі основні інститути сучасної держави і права.

Необхідно врахувати і ту обставину, що ідея прав людини не може розглядатися поза історичним контекстом, конкретних політико-правових умов і того юридичного оформлення, яке прийняте для даної держави.

Концепції прав людини, в яких пропонуються способи вирішення проблеми культурних протиріч, є основою для створення теоретичних моделей, що обґрунтовують ту чи іншу реальну політику. У цьому відношенні нове осмислення прав людини в політиці в контексті культурних відмінностей вкрай необхідне і з погляду політичної практики.

Актуальність даної теми обумовлена й тим, що для сучасної України немає більш значущих проблем, ніж права людини та їх забезпечення. Гострота і драматичність ситуації в країні породжена нашим

тоталітарним минулим, національною політикою, яка ігнорувала самобутність і своєрідність народів. Тож формування в Україні правового державного ладу в значній мірі залежить від ступеня гарантування та забезпечення прав і свобод громадян.

В умовах зростаючої ролі права в житті суспільства на перший план висуваються питання, пов'язані з правами людини. Проблема прав людини як багатоглибока, правова та соціальна проблема, потребує глибокого вивчення і являє собою широке поле для дослідницької діяльності.

Серед учених немає єдності в думці про те, що таке права людини, яким повинен бути характер їх захисту та критерії інституціоналізації цього процесу. Розмитість основних дефініцій, суперечливість накопиченого досвіду, політична ангажованість визначають значну розбіжність думок із цілої низки питань.

Оцінюючи рівень вітчизняної науки в галузі прав людини, необхідно відзначити, що даний інститут права вже був предметом дослідження ряду вчених. Питанням прав людини і механізмам їх реалізації присвячені роботи багатьох вітчизняних та російських учених-правознавців, в числі яких М.І. Абдулаєв, С.С. Алексєєв, Л.І. Антонова, М.В. Баглай, О.О. Бандура, Ю.Я. Баскін, І.А. Ісаєв, М.А. Ісмаїлов, А.М. Колодій, В.Н. Кудрявцев, О.Е. Кутафін, О.О. Майданник, М.Н. Марченко, Б.Л. Назаров, Р. Х. Нерсєсянц, А. Х. Рамазанов, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, Л.Р. Сюкїяїнен, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, Л.С. Явіч та ін.

Над розвитком концепції прав людини працюють провідні наукові інститути як на внутрішньо-

державному, так і на міжнародному рівні. Питання, пов'язані зі становленням і забезпеченням прав людини, є основним предметом діяльності міжнародних організацій, зокрема, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу та ряду інших, що обумовлює високе практичне значення даного інституту права.

Разом із тим, незважаючи на цілісне дослідження даних питань, права людини та їх реалізація залишаються серйозним каменем спотикання як у відносинах між людьми, так і у відносинах між державами. Не всі сторони даного багатогранного поняття досить повно вивчені через багатоаспектність і складність самого явища.

В окрему групу можна об'єднати роботи авторів основоположників теорій прав людини в контексті природно-правової, історичної і юридично-позитивістської інтерпретації виникнення та реалізації прав людини. У їх числі найбільший інтерес представляють роботи Томаса Гоббса, Гуго Гроція, Бенедикта Спінози, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Алексіса де Токвіля, Рональда Дворкіна, Самуеля Хантінгтона.

Метою даного дослідження є аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення прав людини в конституційному праві, а також розробка концептуальних основ дослідження проблем прав людини.

Виклад основних положень. Процес формування концепції прав людини пройшов тривалий шлях, який тісно пов'язаний з історією розвитку суспільства. Початок його сходиться до перших форм суспільного життя людей, що викликало необхідність регулювання їх поведінки в навколишньому світі. Однак на всіх етапах розвитку суспільства концепція прав людини формувалася під визначальним впливом таких чинників: філософських поглядів і правової регламентації. Двоїстий характер природи прав людини обумовив появу природно-правової і позитивної теорій.

За словами італійського професора Чероні, для першої характерно виведення прав людини «з області моралі, критеріїв справедливості, безвідносно до юридичних порядків», друга «підкреслювала позитивну природу сучасного права, як права, встановленого або гарантованого державою» [1].

Права людини мають тривалу історію виникнення [2, с. 138–146], суперечливе минуле та сьогодення. На думку Є.О. Гіди, можна виокремити шість ключових етапів їх розвитку: ідеї стародавніх греків і римських юристів – античні ідеї свободи та рівності вільних людей (громадян). Протагор зазначав: «Людина є мірою всіх речей – існування існуючих і неіснування неіснуючих» [3, с. 7].

Ідеї природної рівності людей – рівності по природі, настільки істотні для розуміння прав людини, були висловлені давньогрецькими софістами (Протагор, Антифонт, Лікофрон) і китайськими мислителями (Лао-Цзи, Конфуцій) ще в VI–IV ст. до н. е. [4]. У VI ст. до н. е. грецький архонт Солон розробив Конституцію, що закріплює деякі принципи демократичного устрою суспільства, що стосуються при-

тягнення до відповідальності чиновників за свавілля по відношенню до населення [5, с. 69].

Однак ключову роль у формуванні природно-правової концепції прав людини відіграли філософи-просвітители XVI–XVIII ст.: англієць Локк, американці Пейн і Джефферсон; французи Руссо, Монтеск'є, Вольтер; голландець Гроцій. Їх ідеї, що стосуються рівності людей, невідчуження таких прав, як право на життя, свободу і безпеку, якими вони наділені від народження, отримали закріплення в конституційному й іншому законодавстві періоду буржуазних революцій і становлення буржуазних держав: в Англії – в Петиції про права, 1628 р. і «Білль про права», 1689 р.; в Америці – Декларації про права Вірджинії, 1776 р. і Декларації незалежності США, 1776, «Біллі про права», 1791 р.; у Франції – Декларації прав людини і громадянина, 1789 р. Показовою в цьому плані є Декларація про права Вірджинії, 1776 року. Це був перший документ конституційного типу, в якому викладалася концепція прав людини. У ній проголошувалося в якості істини, «що всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами, що до них належить життя, свобода і прагнення до щастя, що для забезпечення прав серед людей засновуються держави, що черпають свої розумні повноваження у згоді керованих» [5, с. 9]. З цього часу «права людини» міцно увійшли у філософську і юридичну термінологію.

Особливе місце серед названих документів посідає французька Декларація прав людини і громадянина, 1789 р. В ній у чіткій і лаконічній формі був розкритий зміст прав людини, підкреслена цінність людської особистості, визначена роль держави у встановленні статусу особистості в громадянському суспільстві.

Відповідно до цієї Декларації права людини проголошувалися природними, невід'ємними і священними [6].

Отже, хоча пріоритет західноєвропейських країн і США у формуванні загальної концепції прав людини та їх правовому регулюванні незаперечний, радянські вчені зробили важливий внесок у розширення змісту прав і свобод людини. Їм належить авторство в законодавчому закріпленні і детальному трактуванні соціально-економічних прав, що знайшло відображення в Конституції СРСР 1936 р.

Отже, до початку розробки Загальної декларації прав людини була сформована концепція прав і свобод людини, що отримала закріплення в конституційному законодавстві найбільш розвинених держав того часу. Тож концепція прав і свобод людини, яка закріплена в Загальній декларації, складається з наступних компонентів:

- а) основні принципи прав людини;
- б) класифікація прав і свобод людини;
- в) права людини і суспільства;
- г) співвідношення прав людини і держави.

Віддаючи пріоритет індивідуальним правам особи, Декларація не розглядає їх ізольовано від суспільства, в якому вона проживає. Тому права особи

не носять абсолютного характеру, а обмежуються обов'язками перед суспільством.

Тракуючи права і свободи людини, як невід'ємну властивість самої особи, Декларація закріплює їх домінуюче положення, применшуючи тим самим виняткову роль держави у визначенні статусу особистості. Це проявляється у встановленні конкретних вимог до правомірних обмежень прав і свобод людини з боку держави.

У політологічній і правовій літературі є різні підходи до визначення прав людини. Кожна правляча еліта, політична партія, соціальна група часто в поняття прав людини вкладає зміст, який відображає, насамперед, її цілі та інтереси [7, с. 7]. Еволюція інституту прав людини не є завершеною на даному історичному етапі. Концепція прав людини в процесі свого формування зазнала ряд істотних якісних трансформацій. У сучасній правовій науці вона характеризується неоднозначністю інтерпретацій. Різноманіття трактувань інституту прав людини пов'язане також із різними ідейно-політичними поглядами на суспільні процеси. Спочатку ідея прав людини формувалася в руслі лібералізму, як основа звільнення особи від різних авторитетів і яких-небудь форм примусу, тому невід'ємними визнавалися її громадянські і політичні права (права першого покоління), які закріплені в міжнародних документах і конституціях багатьох держав. Пізніше в рамках неоліберальної парадигми і ще більш розгорнуто – в трактуванні соціально-демократичної концепції – цей список був доповнений соціально-економічними правами (правами другого покоління), які забезпечувалися «державою загального добробуту», однак дані права рідше знаходять юридичне закріплення в нормативно-правових актах, та їх практична реалізація виявляється поєднаною з обмеженістю можливостей економічного зростання.

Консервативна думка виявляє широкий спектр підходів до концепції прав людини. У кінцевому підсумку оцінка консерваторами ідеї прав залежить від того, до яких споконвічних традицій вони апелюють: це можуть бути традиції общинного ладу, поваги до авторитету, і, відповідно, декларований пріоритет суспільних інтересів над особистими; можуть бути і традиційні «Laissez faire, laissez passer» («надайте свободу діяти»), тобто нічим не обмеженої свободи індивіда.

Деякі представники марксистсько-ленінської теорії трактували ідею прав людини в етатистському ключі, узагальнюючи, що «дві основні функції характеризують діяльність держави: внутрішня (головна) – тримати експлуатовану більшість у вузді і зовнішня (не головна) – розширювати територію свого панівного класу за рахунок території інших держав, або ж захищати територію своєї держави від нападів із боку інших держав» [8, с. 604]. Марксизм розглядає концепцію прав людини, як тимчасовий етап у розвитку відносин особи, суспільства і держави, визнає її марність для забезпечення істинної, тобто неформалізованої свободи особи, яка може бути досягнута тільки при повному знищенні влади капіта-

лу і приватної власності. Як пише Я.Н. Уманський, «... сумлінне виконання обов'язків громадянами означає зміцнення соціалістичної держави, розвиток її шляхом прогресу, зростання благополуччя всього суспільства, а отже, і зростання добробуту кожної окремої особистості» [9, с. 68]. Така була ідейна основа «соціалістичного гуманізму». Суб'єктивні, формальні права притаманні особі самі по собі, а дійсними правами особа може володіти, якщо цьому сприяє держава. Такий інструментальний підхід, який полягає в тому, що права і свободи важливі як засіб реалізації «суспільного блага, «орієнтований на принцип цілеспрямованості. Тут слід зауважити, що пріоритет цілеспрямовано виникає, коли високий ступінь суспільної небезпеки. А саме таке відчуття панувало у світі після того, як фашизм продемонстрував свої методи.

Нарешті, анархісти бачать у концепції прав людини механізм забезпечення придушення державою та її владними інститутами свободи особи, яка не повинна бути нічим порушена, у зв'язку з цим реалізація прав людини мислиться ними тільки в суспільстві, вільному від держави, а іноді навіть і від права, будь-які форми обмеження суспільством дій окремої особи (у тому числі моральні) визнаються в даному трактуванні нелегітимним силовим примусом.

Таким чином, у вказаних теоретичних конструкціях розглядаються різні альтернативи розвитку інституту прав людини. Практика показує, що сенс і зміст каталогу прав різних поколінь не залишаються незмінними; з'являються нові трактування існуючих прав і нові покоління прав, зокрема такі, як право на розвиток, на культурні відмінності, на екологічну безпеку, що обумовлено логікою еволюції людської цивілізації.

Основними факторами, що впливають на багатоваріантність теоретичних інтерпретацій і особливості практичної реалізації ідеї прав людини в сучасному світі, є: політична та економічна глобалізація; посилення економічного розриву між країнами різних ешелонів розвитку; загострення загрози глобальних проблем, що виникли перед людством; науково-технічний прогрес і перехід до принципово нових інформаційних технологій; зростання міжнародних, класових, культурних протиріч як на міжнародному рівні, так і всередині національних правових систем; зростання значення постмодерністських цінностей в суспільній свідомості.

Також доцільно зазначити, що концепції прав людини різняться і залежно від певної правової системи. До прикладу, щодо теоретичних напрямків ісламської концепції прав людини, то центральною категорією в ісламі є не права індивіда і його обов'язки. Наприклад, ще в радянську епоху А.Л. Могилевський писав, що «догмати віри не надають прав мусульманину, у нього є лише зобов'язання перед Всевишнім» [10, с. 142–143], а Н.А. Іванов стверджував, що особистість у шариаті ніколи не грала ніякої ролі [11]. Характеризуючи відмінності ісламської концепції від західного розуміння, не можна забувати, що в основі сучасних міжнародних

стандартів прав людини лежать свобода і рівність, а центральними категоріями ісламської концепції є богобоязливість і справедливність. На цю обставину цілком обґрунтовано звертає увагу Б. Льюїс [12].

Сучасна ісламська думка виходить з того, що західна позитивістська концепція, заснована на розумінні права, як сукупності сформульованих самою людиною і визнаних державою норм, що не опирається на об'єктивний критерій, який може бути покладений в основу визначення природи універсальних, єдиних для всіх прав і свобод людини. Таким критерієм, на думку мусульманських учених, є лише божественна воля, не схильна до впливу суб'єктивних інтересів і бажань. Для мусульман ця воля і виражена в шаріаті – Корані і сунні Пророка.

Крім того, підкреслюють мусульманські юристи, принципова риса ісламської концепції права полягає в тому, що якщо західна теорія природного права шукає витoki права в природі людей і вважає суб'єктивні природні права людини джерелом закону, то іслам, навпаки, джерелом прав і свобод людини визнає шариат, «Божественний закон». Наявність, на відміну від західної ліберальної концепції, що бачить основою сенс закріплення прав людини в їх охороні від посягань із боку держави, іслам розглядає владу як інститут, пов'язаний із шариатом, і який відіграє головну роль у втіленні його приписів, у тому числі і щодо прав і свобод людини [13, с. 31, 42, 50–53].

Також ще однією з найбільш поширених концепцій, які отримали визнання в міжнародному та національному праві, є генераційна (поколіннева) концепція прав людини. Генераційний критерій класифікації прав людини (покоління прав людини) дозволяє простежити динаміку їх розвитку, а також появу нових і модернізацію вже існуючих державних механізмів їх забезпечення. Засновником генераційної, «поколінської» концепції вважається чеський учений Карел Васак (Karel Vasak). Він виділяв покоління прав людини, які, на його думку, співвідносяться з трьома ідеалами Французької революції: свободою, рівністю і братством [14, с. 387, 389].

Сутнісне розходження соціально-економічних прав у західній та радянській системах чітко проявляється і в доступності судових засобів захисту відповідних прав. Західна концепція прав людини проводить відмінність між фундаментальними (природними, невід'ємними) правами людини, які належать їй незалежно від того, чи визнає їх держава чи ні, і соціально-економічними та іншими правами, які виступають формою партнерських (договірних) відносин, які враховують як реальні потреби громадян, так і реальні можливості держави.

Що стосується втілення концепції прав людини до нині діючої Конституції України, то слід зазначити, що у ч. 1 ст. 22 Конституції України зафіксоване положення, яке визначає, що «права і свободи лю-

дини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», а в ч. 3 цієї ж самої статті – положення про те, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Таким чином, законодавець передбачив вже можливість зміни, розширення каталогу основоположних прав людини, що обумовлює в подальшому проблему дослідження залежності прав людини від різних соціальних явищ, наприклад, рівень та характер суспільного розвитку. До того ж, у Конституції України поряд із розширенням системи громадянських, політичних, економічних, культурних (духовних) прав і свобод закріплюються нові види прав і свобод – інформаційні та екологічні. Існує думка про належність кожній людині права на мир, тобто права жити у світі без воєн. Саме Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою в особі компетентних державних органів функцію забезпечення прав і свобод громадян України, що гарантує кожному громадянину право звертатися за захистом своїх порушених прав [15, с. 175].

Тому, додаючи до всього вищезазначеного, слід сказати, якщо наприкінці XVIII століття всі проголошені і законодавчо закріплені права, що відносяться до категорії «природних і невідчужуваних», концентрувалися навколо ідеї свободи, що визнається вищою цінністю, то в XX столітті з'явилися права «другого покоління», покликані гарантувати життя не тільки вільне, але й забезпечене. Таким чином, якщо західний світ розширив спектр прав людини за рахунок зобов'язань держави забезпечувати рівень соціального захисту та допомоги, відповідний реально існуючим можливостям суспільства, то радянські конституції, закріплюючи соціально-економічні права, створювали ідеологічне оформлення монополії держави на розподіл матеріальних і нематеріальних благ.

Висновки. Слід зазначити, що уявлення про права людини змінюються в часі і просторі. Поступово виникають нові права, зокрема – права солідарності, відбувається уточнення змісту існуючих раніше прав у світлі нових реалій. У результаті усвідомлення нових проблем, що виникли перед людством в умовах глобалізації, таких як різке погіршення стану навколишнього середовища, обмеженість природних ресурсів, створення нових видів зброї, збільшення розриву між розвиненими державами та ін., була сформульована теорія сталого розвитку, що охоплює, у тому числі, і вимір прав людини.

Початкове осмислення концепції прав людини реально можливе не в категоріях права, а в категоріях моралі. Мораль дбайливіше відноситься до цінностей, але жорсткіше регламентує поведінку людей.

У цілому можна констатувати, що еволюція інституту прав людини розвивається по шляху розширення каталогу прав, підвищення рівня захищеності особистості, посилення егалітарних тенденцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черони У. Права человека. Демократия. Светская этика // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М., 1989. – 52 с.
2. Гіда Є.О. Сучасне поняття та класифікація прав людини / Є.О. Гіда // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. – С. 138–146.
3. Бандура О.О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно–гносеологічний підхід: монографія / О.О. Бандура. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
4. Нерсисянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М., 1989. – 25 с.
5. Общая теория прав человека / Под ред. Е.А. Лукашевой. – М., 1996. – 520 с.
6. Международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы. – М., 1993. – 84.
7. Белякович Н.Н. Права человека и политика: философско-правовые основы / Н.Н. Белякович. – Мн.: Амалфея, 2009. – 412 с.
8. Сталин И.В. Вопросы ленинизма / И.В. Сталин. – 11-е изд. – М.: Госполитиздат, 1945. – 611 с.
9. Уманский Я.Н. Основные права и обязанности граждан / Я.Н. Уманский. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1947. – 109 с.
10. Могилевский А.Л. Правосознание и религия. Ашхабад: 1977. – 268 с.
11. Иванов Н.А. Социальные аспекты традиционного ислама // Азия и Африка сегодня. – 1982. – № 3. – С. 6–10.
12. Льюис Б. Свобода и справедливость на сегодняшнем Ближнем Востоке // Россия в глобальной политике. – № 3. – 2005, май–июнь.
13. ат-Турки, Абдалла бин Абдель Мухсин. Ислам и права человека. Пример Королевства Саудовской Аравии. Эр-Рияд, 1996. – 157 с.
14. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme // Studies and essays on International humanitarian law and Red Cross principles / ed. by C. Swinarski. – Hague, 1984. –P. 837, 839.
15. Гіда Є.О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку: монографія / Є.О. Гіда. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – 416 с.

УДК 342.41

**РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ
В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РЕНЕСАНСУ**

**UNDERSTANDING THE PRINCIPLE OF EQUALITY
IN PERIOD OF MIDDLE AGES AND RENAISSANCE**

Журавльова Г.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та трудового права
Запорізького національного університету*

На основі закономірностей розвитку правових інститутів та праць мислителів розкрито основні економічні, політичні та соціальні чинники формування загальних уявлень про привілеї та вольності як предтечі розуміння принципу рівності у період Середньовіччя та Ренесансу.

Ключові слова: вільності, привілеї, принципи права, принцип рівності, універсальність.

На основе закономерностей развития правовых институтов и работ мыслителей раскрыты основные экономические, политические и социальные факторы формирования общих представлений о привилегиях и вольностях как предтечи понимания принципа равенства в период Средневековья и Ренессанса.

Ключевые слова: свободы, привилегия, принципы права, принцип равенства, универсальность.

Based on patterns of development of legal institutions and works of thinkers solved fundamental economic, political and social factors in formation of general ideas on privileges and liberties as forerunner of understanding of principle of equality in Middle Ages and Renaissance.

Key words: freedom, privilege, principles of law, principle of equality, universality.

Актуальність теми. На основі дослідження історії розвитку правових інститутів та праць мислителів нижче буде з'ясовано, що у період Середньовіччя та Ренесансу буде лише закладено базові засади розуміння принципу рівності. Тому метою нашого матеріалу є розкриття основних чинників (економічних, політичних та соціальних) формування загальних уявлень про привілеї та вольності як предтечі розуміння прав людини. Ієрархічна побудова тогочасного

суспільства також спиняла на початку розвитку ідеї рівності, а на пізніших етапах – стала каталізатором цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Еволюція стану відносин між людьми у період розпаду Римської імперії та становлення варварських королівств було зумовлено зміною стану економіки. В епоху пізньої Римської імперії економічна активність концентрується навколо крупних землевласників. Тоді, в піз-